

УДК 321.74:[323.32:323.1(477)]:930.1“1970-ті”

Н. М. Кіндрачук

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З ІДЕОЛОГІЄЮ “УКРАЇНСЬКОГО БУРЖУАЗНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ” В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ УРСР ПРОТЯГОМ 70-х рр. ХХ ст.

У статті досліджується боротьба радянської влади з ідеологією “українського буржуазного націоналізму” в історичній науці УРСР протягом 70-х рр. ХХ ст., аналізується поглиблення залежності дослідницької діяльності істориків від політичного курсу ЦК КПУ, висвітлюється розвиток історичного процесу у чітко встановлених партією ідеологічних рамках та здійснюється показ усунення “неблагонадійних” виконавців рішень тодішньої влади. Тоталітарна держава розглядала історію як знаряддя для обслуговування поточних політичних потреб правлячої партійної верхівки. Боротьба проти проявів українського націоналізму та “буржуазно налаштованих” істориків була однією з провідних ланок і характерних рис діяльності центральних партійних органів. Авторів, які в своїх працях не розглядали історію України в тісному зв'язку з історією російського народу і йшли шляхом української державницької ідеї, звинувачували в антирадянській діяльності. Національно орієнтовані українські історики зазнавали переслідувань та утисків.

Ключові слова: українці, українська національна ідея, націоналізм, патріотизм, історична наука, буржуазна ідеологія, інакодумці, цензура, монополія.

Питання української національної ідеї та процесів українського державотворення в історичній науці УРСР протягом 70-х рр. ХХ ст. були спотворені радянською ідеологічною системою. Для комуністичної влади український націоналізм був предметом активного спекулювання та корегування його змісту у потрібному для правлячої верхівки руслі. Комуністична партія України визнавала лише один тип націоналізму – патріотизм усіх націй на користь російської, інші ж прояви націоналізму тлумачилися як ворожі та антидержавні, а їх прихильники таврувалися як інакодумці та “вороги народу”. Жорстоким переслідуванням та утискам піддавалися ті історики, в працях яких висувалася ідея окремішності Української держави та проявлялися опозиційні настрої до існуючої влади. Історична наука повною мірою відчула на собі складні суспільно-політичні перипетії періоду радянської тоталітарної держави.

Зі здобуттям незалежності України, демократизацію суспільно-політичного життя суспільства, відкриттям доступу до багатьох архівних джерел були створені сприятливі умови для вільного, неупередженого, методологічно виваженого вивчення радянського минулого українського народу та розширення поля національної пам'яті й історичної свідомості громадян за рахунок раніш замовчуваної інформації про минуле. Переосмисленню підлягають явища й події, що кардинально позначилися на історичному поступі та регенерації української нації. Активізувалися проблеми переоцінки низки питань вітчизняної історії, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою, прагненнями українського народу до державної незалежності. Тому всебічне дослідження боротьби КПРС – КПУ з ідеологією “українського буржуазного націоналізму” в історичній науці УРСР протягом 70-х рр. ХХ ст. постійно зберігає свою актуальність і зацікавленість з боку науковців, пересічних громадян та вимагає особливого підходу у вивченні.

Питання становища української історичної науки в УРСР протягом другої пол. ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: Т. Горяєва [1], П. Кононенко [2], А. Коцур та М. Мандрик [3], І. Малишевський [4], І. Сенченко [5], В. Ткаченко [6], В. Яремчук [7] та ін. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема дослідження національної ідеї в інтелектуальній спадщині української та російської еліти, вивчення української історичної науки в оцінках діаспорної історіографії, висвітлення політичної цензури та ідеологічного контролю в СРСР та УРСР зокрема. Однак, в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, враховуючи недостатню вивченість зазначеної проблеми, за мету даної статті поставлено комплексне дослідження і відтворення об'єктивної картини боротьби радянської влади з ідеологією “українського буржуазного націоналізму” в історичній науці УРСР протягом 70-х рр. ХХ ст., корегування історичної пам'яті українського народу в інтересах формування нової політичної спільноти – “радянського народу”, встановлення й підтримки адміністративними засобами жорстких ідеологізованих вимог концептуального бачення, періодизації та інтерпретації минулого України.

В окреслений період українські історики були позбавлені можливостей вільно вивчати достовірні історичні процеси витоків української національної державності, їх дослідження примусово спрямовувалися на вивчення, передовсім, досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва [8, с. 588–597]. Межі вільнодумства науковців санкціонувалися рішеннями партійних з'їздів та ідеологічними постановами. Будь-які прагнення до незалежності наукових досліджень та дискусій від політичного компартійного замовлення переслідувалися. Особливо жорсткий ідеологічний тиск на українську історичну науку посилювався після усунення в 1972 р. з посади першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста і приходу до влади прихильника політичного курсу Кремля В. Щербицького та обрання на посаду головного ідеолога ЦК КПУ палкого борця з “українським буржуазним націоналізмом” В. Маланчука. Вже на республіканській нараді істориків, що відбулась 27–28 листопада 1974 р. в ЦК КПУ, було підкреслено важливість критики історичної концепції

М. Грушевського та поглиблення боротьби проти “буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії України” [9, с. 57]. Історичну спадщину В. Антоновича оголошено шкідливою [10, с. 64], а самого історика названо автором “антиісторичної концепції” про вічність української нації [11, с. 71].

В українській історичній науці 70-х рр. ХХ ст. активно велася політика ліквідації всього того, що в уявленні вищої партійної бюрократії перешкоджало денационалізації, русифікації українців. Перед українськими істориками ставилося завдання нівелювати національні відмінності та посилювати наступ на “українську буржуазну ідеологію” [12, с. 381]. До прикладу, за 1976 – перше півріччя 1978 р. з питань викриття “українського буржуазного націоналізму” в УРСР було видано 10 монографій, 2 брошури, 10 наукових статей [13, арк. 20]. Радянською державою пропагувалася виняткова роль російського народу та його всеохоплююче домінування в історичному бутті України. Утверджувалася ієрархічна, своєрідна піраміда націй на чолі з російською, возвеличувалося лідерство з боку “великого російського народу” [14, с. 29–47]. Ця видумана комуністичною партією ідея насильно вкладалася в свідомість українців і штучно вписувалася в історію УРСР. Твердження про “спільність історичних коренів російського і українського народів” особливо переповнило науковий світ та пропагандистську літературу в часи святкування в СРСР в 1979 р. 325-ї річниці “возз’єднання України з Росією” [15].

Українські історики працювали в регульованому державою інформаційному просторі, були обмежені в доступі до літератури, потрібних джерел та в повному їх розкритті. До роботи з архівними документами допускалися тільки члени партії або кандидати в члени партії та лише за наявності дозволів обкомів партії. Документи, які носили секретний характер, зокрема неопубліковані роботи К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, протоколи засідань Політбюро, Секретаріату ЦК КПРС та ЦК КПУ до читальних залів не видавалися. Записи, які архів не вважав за можливе видати, усувалися із зошитів дослідників [16, арк. 8–50; 17 арк. 21–28]. Також унеможлиблювався науковий діалог із зарубіжними науковцями, українською діаспорою. Закривався доступ до світової історіографії, архівів та преси. Інтерес закордонних науковців і громадськості до видатних постатей української історії ХХ ст. таких, як: М. Міхновський, С. Бандера, Я. Стецько й таких проблем як: ОУН–УПА, Голодомор 1932–1933 рр. (на який взагалі існувало табу), українська національна ідея, прирівнювався до антирадянської пропаганди [18, арк. 10]. Зокрема потрібно відзначити й те, що в 1968 р. в АН УРСР було створено відділ зарубіжної історіографії, перед яким ставилося завдання наукового розвінчання ідеології антикомунізму, систематичного дослідження політичної та ідеологічної діяльності зарубіжних “українських буржуазно-націоналістичних організацій” і їх зв’язків з правлячими колами країн перебування, вивчення зарубіжної літератури про Україну, напрямків і методів ворожої пропаганди проти УРСР [19, с. 266–267].

Українських істориків, праці яких не відповідали вимогам Кремля, зараховували до “груп ризику”, а це загрожувало публічним обвинуваченням у націоналізмі й антирадянщині та приклеюванням відповідних ярликів, відстороненням від професійної діяльності, звільненням з роботи і навіть арештом за “контрреволюційні погляди”, або “нездорові антирадянські настрої” [20, арк. 14, 26]. Так, зокрема у 1972 р. за пропаганду “буржуазно-націоналістичних ідей” і дружні взаємини з репресованими дисидентами з Інституту історії АН УРСР були звільнені такі науковці, як: О. Компан, О. Апанович, Я. Дзира, В. Кук (колишній Головний командир УПА) [21]. На початку 1970-х рр. партійні органи активно цькували історика української економічної думки С. Злупка за “ідеалізацію” в його працях окремих представників економічної і суспільно-політичної думки на західноукраїнських землях та ігнорування “буржуазно-націоналістичного” характеру їхнього світогляду, свідому пропаганду “буржуазного націоналізму”. Дійшло до виключення С. Злупка у січні 1972 р. з членів КПРС [22, с. 44–47]. В переліку “небажаних” осіб 1970-х рр. постійно перебував український історик, археограф Я. Дашкевич, зокрема діяла заборона на цитування та публікацію його праць [23, с. 89]. За недостатню сумлінність у боротьбі з “українським буржуазним націоналізмом” у березні 1973 р. було усунуто від керівництва відділом зарубіжної історіографії АН УРСР Р. Симоненка [24, с. 139]. Відомого українського археолога І. Шовкопляса нещадно критикували за те, що укладений ним бібліографічний покажчик “Розвиток радянської археології на Україні (1917–1967 рр.)” (К., 1969) включав “небажані” імена В. Антоновича, Ф. Вовка, М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, П. Курінного, В. Козловської, В. Щербаківського, В. Дубровського. В 1972 р. вченого було звільнено з Інституту археології АН УРСР [25, с. 29].

Протягом 70-х рр. ХХ ст. розпочалися ретельні “чистки” української радянської історіографії від інакодумства, від досліджень тих науковців в роботах яких пропагувалася самобутність української нації. З видавничих планів знімався цілий ряд попередньо схвалених до друку історичних праць, а найбільший масив серед них становили так звані “політично шкідливі” тексти. Вони вилучалися з загального доступу і передавалися на зберігання в спеціальні фонди бібліотек, яких в Україні на початку 1970-х рр. нараховувалося 26 [26, арк. 51, 54]. Серед найбільш важливих праць, публікацію яких було зупинено, варто назвати монографію І. Крип’якевича “Галицько-Волинське князівство”, що готувалася до друку в Інституті суспільних наук АН УРСР [27, с. 666–667]. У 1972 р. припинилася робота над багатотомним корпусним виданням Архіву Коша Запорізької Січі, а у 1977 р. – над збіркою “Кирило-Мефодіївське товариство” [28, с. 503].

В окреслений період, за “серйозні методологічні хиби” і “теоретичні помилки” було накладене табу Головліту фактично на все українознавство [29, с. 76], в тому числі й на “буржуазно-націоналістичну історіографію” історії України. Одним із наказів начальника Укрліту М. Позднякова у 1973 р. до спецфондів було направлено всі твори таких авторів, як: І. Багрянний, А. Любченко, І. Огієнко, Н. Полонська-Василенко, Р. Смаль-Стоцький, Д. Соловей, П. Феденко, В. Чапленко, К. Штеппа [19, с. 323–324]. Адаптовано до нового курсу, відносно національного минулого українського народу, редакційну політику “Українського історичного журналу” та “Архівів України”. Український поет, правозахисник В. Стус констатував наслідки панування

радянської влади в Україні, яка, на його думку, "підточувала" українську націю: "Усе, що створене в Україні за останні 60 років, поточено бацилою недуги. Як може розвиватися національне дерево, коли йому врубано півкрони? Що таке українська історія – без істориків, коли нема ні козацьких літописів, ні історії Руси, ні Костомарова, Маркевича, Бантиш-Каменського, Антоновича, Грушевського..." [30, с. 386].

Таким чином, виходячи з вищесказаного можна зробити наступні висновки про те, що історична наука в УРСР протягом 70-х рр. ХХ ст. була повністю підпорядкована політиці радянської держави, яка возвеличувала "єдино вірну" марксистсько-ленінську ідеологію. Особливу актуальність в той час мали ті наукові праці, на сторінках яких висвітлювалося соціалістичне й комуністичне будівництво країни, відбувалася переоцінка тих фактів та ревізії тих концепцій, які свідчили на користь української історичної самобутності. З огляду на це активно велася боротьба проти "буржуазних націоналістів", піддавалися критиці "буржуазно-націоналістичні фальсифікації" радянської дійсності тощо. Крім того, значно посилилася русифікація українського минулого. Історична наука переповнювалася безкінечними "новими доказами" тісних історичних зв'язків з "братнім російським народом", пропагандою ідеї історичної переваги Росії в житті українців. Історики були вимушено покликані легітимізувати остаточне розв'язання національного питання в УРСР на користь "нової історичної спільності" – "радянського народу". Штучно забувалися певні історичні події та постаті української національної історії. В цих умовах обривався концептуальний зв'язок українських істориків з надбаннями попередніх поколінь, науковими традиціями і цілими школами. Політична кон'юнктура та ідеологічний тиск ЦК КПУ вкрай негативно позначилися на об'єктивності висвітлення історичного минулого України. Історичну науку УРСР 70-х рр. ХХ ст. було поставлено на службу фальсифікації.

Джерела та література

1. Горяева Т.М. Политическая цензура в СССР 1917–1991 / Т.М. Горяева. – М. : РОССПЭН, 2002. – 400 с.
2. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм / П.П. Кононенко. – К. : Міленіум, 2005. – 358 с.
3. Коцур А.П. Національна ідея в інтелектуальній спадщині української та російської еліти кінця ХVІІІ–ХХ ст. / А.П. Коцур, М.В. Мандрик. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 203 с.
4. Малишевський І. Монолог над могилою Головліту / І. Малишевський // Вітчизна. – 2000. – № 9/10. – С. 114–122.
5. Сенченко М. І. Книжкова палата України: історія і сьогодення / М. І. Сенченко. – К. : Кн. палата України, 2004. – 164 с.
6. Ткаченко В.М. Про "історичну істину" в часі та просторі / В.М. Ткаченко // Україна – Європа – Світ : Міжнародний збірник наукових праць. – Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2011. – Вип. 8. – С.232–240.
7. Яремчук В.П. Як боролися проти "націоналістичних" тенденцій в історичній науці України у 1970-і роки / В.П. Яремчук // Грані. – 2008. – № 3. – С. 42–47.
8. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду : Збірник документів в 2-х т. / [Ред. кол. О.В. Килимник та ін.]. – К. : Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2 (червень 1941–1960 рр.) – 665 с.
9. Матеріали республіканської наради істориків у ЦК Компартії України // УІЖ. – 1975. – № 2. – С. 7–58.
10. Историография истории Украинской ССР / Н. Барановская, С. Березанская, Н. Варварцев и др. – К. : Наукова думка, 1986. – 555 с.
11. Коваленко Л. Историография истории Украинской РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції : навч. посібник для студентів історичних ф-тів пед. ін-тів / Л. Коваленко. – К. : Вища школа, 1983. – 118 с.
12. Калакура Я. Українська історіографія / Я. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 497 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Оп. 32. – Спр. 1453. – 24 арк.
14. Бордюгов Г. Национальная историческая мысль в условиях советского времени / Г. Бордюгов, В. Бухараев // Национальные истории в советском и постсоветских государствах. – М., 1999. – С. 21–73.
15. Навеки вместе: материалы и документы о праздновании 325-летия воссоединения Украины с Россией. – К. : Политиздат Украины, 1979. – 125 с.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 39. – Оп. 3. – Спр. 1438. – 86 арк.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 39. – Оп. 3. – Спр. 1520. – 44 арк.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3141. – 97 арк.
19. Інститут історії України НАН України. Друге двадцятиріччя (1957–1977): документи і матеріали / [Упоряд. О. С. Рубльов]. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2007. – 464 с.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4537. – 120 арк.
21. Веденєєв Д. Політичні репресії 1920–1980-х та проблеми формування національної пам'яті / Д. Веденєєв // Українська правда. Історична правда. – 2012. – 26 грудня. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/>
22. Рубльов О.С. "Український історичний журнал": історія офіційна й залаштункова (1957–1988 рр.) / О.С. Рубльов // УІЖ. – 2007. – № 6. – С. 18–55.
23. Хмара С. Сьогодні про минуле / С. Хмара. – Львів : Б. в., 1993. – 123 с.
24. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
25. Орач Н. Головний науковий співробітник / Н. Орач // Бібліотечний вісник. – 1994. – № 2. – С. 27–31.
26. ЦДАГОУ. – Ф. 4605. – Оп. 1. – Спр. 138. – 80 арк.
27. Ісаєвич Я. Зі спогадів про Івана Крип'якевича та його синів Петра Богдана й Романа / Я. Ісаєвич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 654–669.
28. Нариси історії архівної справи в Україні / С. Абросимова, В. Бездрабко, В. Болдирев та ін.; [За заг. ред. І. Матяш та К. Климової]. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2002. – 612 с.
29. Білокінь С.І. На полицях спецфондів у різні роки / С.І. Білокінь // Слово і час. – 1990. – № 1. – С. 69–76.
30. Стус В. Таборовий зошит: вибрані твори / В. Стус. – К. : Факт, 2008. – 452 с.

Kindrachuk N. M. Soviet power struggle with the ideology of “Ukrainian bourgeois nationalism” in the history of the USSR during the 70’s of the XXth century

The article examines the struggle of the Soviet authorities with the ideology of “Ukrainian bourgeois nationalism” in the history of the USSR during the 70’s of the XXth century. The author has analyzed deepening dependence of the historic research on the political course of the Central Committee of the Ukrainian Communist Party, has highlighted the historical development in well-established by the party ideological framework showing the removal of “unreliable” decision implementers of the then government. The totalitarian state regarded history as a tool for maintaining current political needs of the ruling party leadership. The fight against manifestations of nationalism and the Ukrainian “bourgeois-minded” historians was one of the leading units and the characteristics of the central party organs. The authors who in their works did not consider the history of Ukraine in close connection with the history of the Russian people and mentioned the Ukrainian statehood idea were accused of anti-Soviet activity. Nationally oriented Ukrainian historians were persecuted and harassed.

Key words: Ukrainian, the Ukrainian national idea, nationalism, patriotism, historical science, bourgeois ideology, dissidents, censorship, monopoly.

Киндрачук Н. М. Борьба советской власти с идеологией “украинского буржуазного национализма” в исторической науке УССР в течении 70-х гг. XX в.

В данной статье исследуется борьба советской власти с идеологией “украинского буржуазного национализма” в исторической науке УССР в течении 70-х гг. XX в., анализируется углубление зависимости исследовательской деятельности историков от политического курса ЦК КПУ, освещается развитие исторического процесса в четко установленных партией идеологических рамках и осуществляется показ устранения неблагонадежных исполнителей решений тогдашней власти. Тоталитарное государство рассматривало историю как орудие для обслуживания текущих политических потребностей правящей партийной верхушки. Борьба против проявлений украинского национализма и “буржуазно настроенных” историков была ведущим звеном и характерной особенностью деятельности центральных партийных органов. Авторы, которые в своих трудах не рассматривали историю Украины в тесной связи с историей русского народа и шли по пути украинской государственной идеи обвиняли в антисоветской деятельности. Национально ориентированные украинские историки подвергались преследованиям и притеснениям.

Ключевые слова: украинцы, украинская национальная идея, национализм, патриотизм, историческая наука, буржуазная идеология, инакомыслящие, цензура, монополия.